

KISS ANDRÁS

A KOLOZSVÁRI GESTA

Egy nemzetségtörténet megálmodójáról és kivitelezőjéről

Különböző tudományágazatok művelői közül kevésről tudunk, aki olyan közkeletűségnek örvendett volna, mint a heraldikus Sebestyén József, de keveset is övezett olyan dús folklóranyag, mint őt.

1960-ban Jakó Zsigmond közölte velem, hogy Jordáky Lajos megvásárolta néhai Rátz János jó nevű kolozsvári órás és ékszerész fiától annak édesapjától rá maradt családi iratgyűjteményét, és ezt Jordáky el szeretné adni az Állami Levéltárnak, a kapott összeget pedig az akkor ártatlanul börtönben sínylődő Venczel József feleségének támogatására szánja. Arra a kérdésre, hogy van-e erre lehetőség, azt válaszoltam, a szabályzat szerint az eladónak írásos ajánlatot kell tennie, és be kell nyújtania értékelésre az eladni kívánt iratokat. Amennyiben az erre kijelölt bizottság megállapítja, hogy a felajánlott iratok forrásértékűek, és az eladó elfogadja a megállapított árat, nincs semmi akadálya a megvételnek. Jordáky Lajos ajánlatával együtt el is juttatta a Levéltárnak a testes iratköteget. Ebben szép számú, az egykori Torda vármegye, illetve Aranyosszék levéltárából származó irat mellett – amelyek eleve indokolták a megvásárlást – számos, Rátz/Rácز nevű személlyel váltott levél és egyéb, a Rátz/Rácз családokra vonatkozó iratanyag is volt. A teljes anyag átnézése során felfigyeltem egy jó minőségű rajzlapokból összeállított, főlíó méretű, album alakú kézirat színes címlapjára, valamint az iniciálékra és címerrajzokra. Ezek kivitelezése avatott kézre utalt. Az iniciálék és címerrajzolatok pedig az egykori Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában őrzött családi levéltárak urbáriumairól és összeírásairól készített mutató díszítéseire emlékeztettek. Ez a mutató Sebestyén József kezétől származott, akinek a neve a múlt századi erdélyi magyar társadalomban a heraldikus fogalmával azonosult, akárcsak a levéltárosé Kelemen Lajoséval. Sejtésem beigazolódtott. Az egykori gestákra és krónikákra emlékeztető díszes címlap alábbi felirata világosan utalt a kézirat tárgyára:

AZ ERDÉLYORSZÁGI NEMES RÁTZ CSALÁDOK TÖRTÉNETI ADATAI ÉS TÖRZSKÖNYVE. ELSŐ KÖTET.

Valóban: a címlap jobb alsó sarkában, Árpád vezér jobbján, egy díszítőelemben szerénykedik az alkotó neve: Sebestyén. A díszes kézirat, amit Kolozsvári Gesta elnevezéssel illetünk, az egykori tekintélyes kolozsvári iparostársadalom egyik módos órás és ékszerész tagjának és a közismert erdélyi heraldikus együttműködésének a gyümölcse. Nem ennek a kis kolozsvári históriának a feladata az idézett kézirat elemzése és értékelése. Mindez az érintett szakágak hivatásos művelőinek a dolga. A művészettörténészeké, a heraldikusoké, a genealógusoké és nem utolsósorban az irodalom- és művelődéstörténészeké. Ebben az írásban az egvelőre nagyon kevés hiteles forrásanyagra támaszkodva csupán egy ismétlődő társadalmi jelenség felidézésére, a mű létrejötté körülményeinek, valamint megalkotóinak vázlatos bemutatására szorítkozunk. A középkori gesták és krónikák sem voltak mentesek a szépirodalmi jellegű elbeszélések és a hiteles adatok együttes megjelenésétől, ami számos hibás értelmezésnek és egyes állítások dogmaként történő kezelésének váltak forrásaivá. Ezeket a korszerű forráskritikát alkalmazó középkorkutatók és az irodalomtudomány művelői megoldották. A gesták és krónikák késői utódjaként létrejött Rátz nemzetségtörténet, valamint megalkotóinak felidézése sem mentes azoktól a megoldatlan kérdésektől, amelyekkel a kézirat vizsgálata során a kutató szembesül. Írásunkban a szűkös forrásanyag alapján elsősorban az adott történelmi és társadalmi keretben e nem egyedül álló jelenséggel és szereplőivel kívánunk foglalkozni.

A nemesi sarj és mives ember

■ „Tövisi és Nagylaki Rátz János órás és ékszerész nemes személy”. Így írja alá a vizsgált kézirat előszavát a Rátz nemzetségbeliek történeti adatainak összegyűjtője, megszerkesztője és írója, félreérthetetlenül kifejezve kettős kötöttségét: nevezetesen az iparostársadalomhoz és a nemességhez. Korában az iparosság egyik szilárd pillére volt társadalmunknak mind a nemzettudat, mind a polgári erkölcs, valamint életforma megőrzésében és átörökítésében. Ennek a társadalmi rétegnek a mentalitását tükrözi Rátz János is az idézett kézirat előszavában, amikor utódjait tanácsokkal látja el pályaválasztásukat illetően. Ugyanis útbaigazításaiban többek között azt ajánlja leszármazottainak, hogy olyan pályát válasszanak, amely biztosítja függetlenségüket, úgy gazdálkodjanak, hogy öregkorukra ne szoruljanak mások támogatására, munkálkodásuk zsinórmértéke pedig a becsület legyen.² Amikor Rátz kézírata készült, az iparosok jól szervezett társadalmi életet éltek, amelynek színhelyei a különböző helységekben működtetett iparosegyleti székházak voltak. A Kolozsvári Iparosegylet főtéri székháza első emeletén berendezett termek megfeleltek bármely igényes polgári kaszinó követelményeinek. (Erről 1945 nyarán, a Móricz Zsigmond Kör megszervezése idején győződtem meg, amikor néhai Orbán János évfolyamtársammal és barátommal, később györgyfalvi, majd szamosújvári református lelkipásztorral, a Móricz Zsigmond Kör – később Kollégium – egyik alapítójával felmentünk az említett egyleti helyiségekbe, ahol édesapjával, a jó nevű kárpitosmesterrel akart találkozni. A szépen berendezett teremben volt könyvtár, biliárdasztal, az egyleti tagok pedig a különböző asztalok mellett dominóztak, hagyományos kártyajátékokkal töltötték idejüket, előttük pedig az asztalokon hosszúlépések, fröccsök és egyéb boritalok.) Ezek a derék, adójukkal államfenntartó polgárok akkor még nem tudták, hogy a bevonuló orosz seregek fegyvereinek erőhatalmával az egész megszállási övezetben létrehozott állampárti hatalom már akkor felszámolásra ítélte az iparosságot, akárcsak a földbirtokos és középosztályt, a gazdatársadalmat, valamint minden független életmódot biztosító gazdasági háttérrel rendelkező egzisztenciát. Ezt azért, mert a pártállamnak nem volt szüksége független adófizető polgárookra, hanem a pártállammal függő viszonyban levő, alárendelt alattvalókra, akikkel szemben érvényesíteni lehetett a központi hatalom megfélembeszhetetlen akaratát. Közvetlenül a háború utáni években a magyar iparosságban még volt azonban annyi erő, hogy kimutassa áldozatkészségét egy egész társadalmunkat érdeklő

ügyben. Az történt ugyanis, hogy a pártállamnak kezdettől fogva szálfal volt a szemében az autonómiával rendelkező és élő Kolozsvári Tudományegyetem léte és kifejezett nemzetközi jogi álláspontja, miszerint a megszálló hatalomnak a béketárgyalásokig biztosítania kell a létező intézmények működését. Ekkor a pártakarat végrehajtó hatalmaként működő „széleskörűen demokratikus” Groza-kormány, az akkori magyar érdekképviselőteljes támogatásával, a nemzetközi joggyakorlat megsértésével úgy vetett véget az önálló magyar egyetem létének, hogy létrehozta a Bolyai Tudományegyetemet. Ebben az a figyelemre méltó, hogy a központi pártvezetőség kezdettől fogva következetesen ellenezte egy önálló magyar felsőfokú oktatási intézmény létét, azonban a béketárgyalások küszöbén az új magyar egyetem létrehozását nyilvánvalóan eleve lebontásra ítélt Potemkin-falnak szánta. Az új egyetem épületet kapott ugyan, a Sétatér melletti leány főgimnázium (De Gerando) helyiségeit, de a megfelelő felszerelés és berendezés nélkül. Ekkor még volt annyi anyagi erő tartaléka társadalmunknak, hogy vállalja a berendezés, bebútorozás támogatását. Ebben az összefogásban kétkezi munkájával, szakértelmével, anyaggal iparoságunk járt az élen. (Ebből a még mindig megíratlan történelemből Asztalos Sándornak támogatást szervező motorkerékpáros országjárására emlékszem, valamint arra a megbeszülésre, amit a még működő magyar pénzintézetek és más gazdasági intézmények képviselőivel Imreh István tartott.) Tehát Rátz János órák és ékszerész egy olyan közösségnek volt a tagja, amely minőségi munkájával biztosította vagyoni gyarapodását, társadalmi megbecsülését, függetlenségét, és mindez méltán megalapozhatta polgári önértékét.

Rátz Jánosnak azonban egy másik kötődése is volt: a nemességhez tartozónak tekintette magát. Azt, hogy mennyire volt ez valóság, illetve mennyire volt vágyálom, megkíséreljük nyomon követni.

A birtokadományozással járó nemesítés ideje már akkor lejárt, amikor az erdélyi vajda, illetve fejedelem vette át a magyar király jogkörét, ugyanis addigra az adományozható birtokok már elfogytak. Az uralkodó birtokot legfeljebb nótáztatott, azaz jószágvesztésre ítélt nemesek, főurak birtokaiából adományozhatott. Bekövetkezett a birtok nélküli címer (ármális) és nemesi előnév adományozásának a kora. Ezek az ármalisták is (erszényük lehetőségei szerint) díszes vagy kevésbé díszes hártýára írt oklevelet („kutyabórt”) kaptak. Ez utóbbinak melleleg semmi köze nem volt a kutyához, mert a hártýa (pergamen) borjú-, esetenként kecskebórból készült. A nemesi társadalom ármalistákkal történő feltöltődése nagymértékben differenciálta a nemességet, bár a Werbőczy által megfogalmazott egyenrangú nemesség (una eademque nobilitas) soha nem valósult meg a nemesi társadalomban. Erdélyben különösen nem. Itt változatosabbá tette a társadalmi hierarchiát az is, hogy a rendi társadalomban a magyarság katonarendi nációjának tagjai, a székelyek is kaphattak erdélyi kutyabórt, nem nemesít, hanem a katonarendnek megfelelő lófőit. Az erdélyi vármegyékben pedig a nemesi differenciálódásban kimutatható a familiárisi viszony továbbélése is, például a nemesi vármegyében a tisztségviselők jórészt a főnemes főispán familiárisai közül kerültek ki.³ Az itteni nemesi társadalom elaprózódását Rátz János is szemlélteti kézirataiban (feltehetően Sebestyén József segítségével). Az erről szóló szakaszok ezekkel a címekkel jelennek meg: *A különféle nemesekről. Armalista (címerleveles) nemesek. A román nemesség Erdélyben és annak jogai. A nemességgel kapcsolatos magyarázatok. A latin szavak értelmezése: Kuriális nemes. Kísnemes. Kurtanemes. Hétszilvafás nemes. Bocskoros nemes.*⁴ A Habsburg-uralom bekövetkeztével megváltozik a nemesítés folyamata és jellege. A Habsburgoknak az a törekvése, hogy az erdélyi társadalmi hierarchiát is összhangba hozzák a birodalmival, elindítja az erdélyi arisztokrácia kialakulásának a folyamatát. A megfelelő címetek elsősorban szolgálataikért a Habsburg-hű családoknak, egyszerű nemeseknek is adományozzák. De amint erről Rettegai erdélyi pletykaként számol be, főúri családok tagjai közül is akadt, aki elzálogosította egy-egy birtokrészét azért, hogy fedezni tudja például a baronatus megszerzéséhez szükséges költségeket.⁵ A mindig jól működő udvari kamara élt is a lehetőséggel, hogy a nemesíté-

sek hasznára váljanak a kincstárnak. Az a mindenkor és mindenütt felfedezhető jelenség, hogy a jómódra jutott, megvagyonosodott ember vagyona mellé társadalmi emelkedésre is törekedjék, címeket és rangokat szerezzen, Erdélyben sem volt ismeretlen. Például az Erdélyben meghonosodott, városalapító derék örmények sem voltak mentesek ettől a törekvéstől. Erről tanúskodnak a Szamosújvár város levéltárában őrzött díszes kivitelű, következőképpen költséges nemesi okleveleik. De amennyire a kincstár számára hasznot jelentettek a nemesítések, annyira káros volt az, hogy nagyon sokan nemesi előjogaikra hivatkozva kivonták magukat az adófizetés kötelezettsége alól. Ezért a központi hatalom az úgynevezett produkcionális perek útján elrendelte a nemesi státussal élők jogcímének a felülvizsgálatát. Ezen az úton sikerült kiszűrni a nemesség soraiból azokat, akik nem tudták bizonyítani nemességüket. Miután 1848-ban a rendi társadalom megszűntével a nemesi előjogok is megszűntek, a kialakult polgári társadalomban a nemességnek már nem voltak gyakorlati értékei. Ennek megfelelően a nemesítés jellege is megváltozott. Főleg az 1867-es kiegyezés után a bizonyos érdemekért adott nemesi vagy főnemesi címek mellett ezek megszerzéséért valóságos áradat indul el azok részéről, akik vagyonuk biztosította társadalmi súlyukat nemesi előnévvel vagy főnemesi címmel kívánták ékesíteni és ezáltal bejutni a nemesség vagy arisztokrácia soraiba, illetve befolyást szerezni a politikai életben (például főrendiházi tagság elnyerésével). Ez az iparbárók kora. Nagyiparosok, nemesi előnévvel nem rendelkező földbirtokosok, meggazdagodott bérlők szereznek báróságot, nemességet.⁶ Az említett címek adományozása bevételt jelentett az államnak, ugyanakkor azonban sokan éltek olyan nemesi előnevek, címerek használatával, amelyeket nem tudtak igazolni. Ennek az állapotnak a magyar kormányzat a 19. és a 20. század fordulóján azzal vetett véget, hogy a nemesség megállapítását, az előnév és címer használatának az engedélyezését a belügyminisztérium hatáskörébe utalta. A minisztérium viszont döntését a Magyar Országos Levéltár szakvéleménye alapján hozhatta meg. Ez a szakvéleményezés sokkal pontosabb, a tudományos vizsgálati módszernek jóval megfelelőbb volt, mint a produkcionális perek eljárásában. Így előfordult, hogy a nemesi előnév használatát kérelmező család által benyújtott okmányok alapján a szakértők megállapították ugyan a nemesség- és címeradományozást, de nem javasolták az előnév és címer használatának engedélyezését, mert a benyújtott iratok alapján nem látták bizonyítottnak a leszármazás folytonosságát. A minisztérium az említett eljárások szabályozása mellett megállapítja mind a nemesség, mind a címer, valamint előnév adományozásáról kiállított bizonylatok díját is, ugyanakkor pedig azt is szabályozza, hogy az állami anyakönyvekbe a főnemesi címet kötelezően be kell vezetni, az igazolt nemesi előnevet viszont csupán kérésre.⁷

Ez volt tehát a magyar nemesség közjogi státusa, amikor Rátz János nemesként hivatva érezte magát, hogy megírja a nemes Rátz nemzetség történeti adattárát.

Első látásra úgy tűnhetne, hogy azzal az említett jelenséggel állunk szemben, amikor a vagyonosodás arra készteti a polgárt, hogy rangot, címet, társadalmi súlyt és befolyást szerezzen. A jómódú főtéri háztulajdonosnak (a ma 19. szám alatti épületről van szó), megbecsült óras- és ékszerésznek a Monarchia korában módjában állott volna, hogy megszerezze az óhajtott nemességet. Ő viszont fejedelemség kori nemesi család leszármazottjának tartotta magát, és ekként fogott neki műve összeállításának. A rendelkezésére álló hiteles adatok viszont kétségessé teszik a kutató szemében Rátz nemességét. Ő ugyanis 1893 táján Kissármáson görög katolikus románnak született.⁸ Nem azért nem születhetett nemesnek, mert román volt, hanem mert nem Kissármás vidéke volt az, ahol a magyar nemességgel rendelkező románok éltek. Születési helyét és vallását a kolozsvári római katolikus plébánia esketési anyakönyve igazolja hitelesen. Eszerint 1915. október 9-én a 22 éves, kissármási születésű, görög katolikus vallású Rátz János órassegéd, Rátz János és Kortineán Ilona fia, házasságot kötött Nagy Károly és Szabó Etelka kolozsvári születésű, római katolikus lányával, Irénnel. Az eskettető segédlelkész bejegyzése szerint az es-

peres felmentést adott a fiatal párnak a kötelező hirdetések alól, tehát a házasságkötés valamilyen okból sürgős volt.⁹ Nem valószínű, hogy a fiatal órásság házassága után folyamodott nemességért vagy kért nemességi bizonylatot. Erre akkor sem anyagi helyzete, sem a három év után bekövetkezett összeomlás nem adott lehetőséget. Feltételezésünk szerint, egy ellenkező hipotézis bizonyításáig, Rácz már vagyonos emberként, a hatalomváltás után, román állampolgárként látott hozzá nemessége megalapozásához. Ismét feltételezésként, ezt úgy vélte bizonyíthatónak, hogyha egy ugyancsak Rácz nevű, kutya-bőrrel rendelkező családdal valamilyen módon rokoníttatja magát. Erre esetleg rávilágíthatnak a még rendezetlenként nem hozzáférhető, kéziratához csatolt iratok és levelek. Felmerül azonban a kérdés, hogy a nemesi előjogok megszűntével, már Romániában, ahol hivatalosan sem nemesi előnevét, sem címerét nem igazoltathatta, mi készítette Ráczot, hogy fáradságot és költségeket nem kímélve bizonyítsa be nemességét. Úgy véljük, mindent azért tette, mert meg volt győződve arról, hogy nemessége, valamint rokoni viszonya a jó nevű Rácz/Rácz és Rațiu családokkal emeli családját társadalmi tekintélyét. Ezért szerzett be a Rácz/Rácz családokat megemlítő iratokat, ezért levelezett a tekintélyes Rácz családbeliekkel. A múlt század ötvenes éveiben az akkori Torda rajon kezelésében, az egykori megyeháza levéltári helyiségeiben őrzött Torda vármegyei és aranyosszéki levéltári anyag ellenőrzése alkalmával megtudtam, hogy a két világháború közötti években Rácz rendszeresen fizetett egy ottani tisztviselőnek azokért az iratokért, amelyekben szerepelt a Rácz/Rácz név, ez iratokat a továbbiakban pedig a tisztviselő eljuttatta Rácz Jánosnak. (Ez a magyarázata annak az említett ténynek, hogy a megvásárolt Rácz-gyűjteményben számos vármegyei és széki irat is volt.) De nem kímélte a fáradságot, hogy Rácz nevű ismert személyekkel levelezzen, és így kísérelje megszőni azt a családi hálózatot, amelybe – úgy vélte – a maga családja is tartozott. A gyűjtemény megvásárlása idejéből emlékszem arra a levélre, amelyben Rácz Jenő tábornok, egykori honvédelmi miniszter válaszol Rácz János levelére. A tábornok, pannon önérettel közli Rácz Jánossal, hogy neki errefelé nincs rokonsága. Rácznak arra is gondja van, hogy kéziratot műve kivitelezésével a közismert erdélyi heraldikust bízta meg. Sőt, hogy munkája hitelességét növelje, Kelemen Lajosra is hivatkozik. Közismert tény, hogy Kelemen Lajos minden hozzá forduló ellátott tanácsokkal, annak viszont már irodalma van, hogy milyen méltatlanul használták egyesek a Kelemen Lajostól kapott adatokat. Arról azonban a kézirat maga győz meg, hogy a nagyon igényes és szigorúan ítélkező Kelemen Lajos nem láthatta azt. A kéziratához írt előszót Rácz 1938. november 15-ével keltezi. A történeti rész addigra elkészült, de a törzslapok egy része kitöltetlen maradt. Ugyancsak 1938-ban Rácz eredeti román nevével (zárrójelben a nemesként használt magyarral is) román nyelvű könyvet jelentet meg a Miner-vánál a technika és a művészet viszonyáról, amit az órássoknak, ékszerészeknek, cinkezőknek és látszerészeknek szán.¹⁰ Indítékai hasonlóak lehettek nemzetségtörténeti műve megalkotása indítékaival.

A kézirat érdemi vizsgálata nem e kishistóriai írás feladata. Azonban az eddigiek ismeretében nem kerülhetünk el néhány észrevételt. Közismert történeti tény, hogy az oszmán hatalom terjeszkedésével sok szerb húzódott északabbra, Magyarországra és Erdélybe. Ezeket az itt letelepedett szerbeket nevezték el rácoknak (rasciones). Itt alapítottak családot, és folytatták életvitelüket. Az elmagyarosodott rácokból lettek a Ráczok/Ráczok. Az elrománosodottakból pedig a Rațiuok. Ugyanakkor a szerbségnek volt egy katonarendű rétege is, amelynek életformája a hadviselés volt, akárcsak például a Kolozsvár történetéből jól ismert hajdúk és vallonoké. Ezek háborúk idején kapitányaik vezetésével valamelyik hadviselő fél zsoldjába szegődtek, a települések lakói, főleg a városi polgárság rettegett tőlük, mert ahol megjelentek, sarcoltak, fosztogattak. Annál nagyobb becsben tartották őket a bővérű fehérnépek és az örömlányok, akiket bőkezűen jutalmaztak örömszolgáltatásaiért. A különböző időkben és körülmények között meghonosodott Ráczokat a fentiek ismeretében nem tekinthetjük egyazon nemzetséghez tartozóknak csupán azonos nevük

alapján. Azt sem értjük, hogy Erdélyben a középkortól, többnyire a 16. századtól meghonosodott Rátz/Rác vagy a hasonló román családok történetét miért kellett egy olyan történeti keretbe helyezni, amely a dákok és rómaiak történetével kezdődik. A kötet célja nem Erdély történetének a szemléltetése, hanem címe szerint is az erdélyi nemes Rác családok történeti adatainak egybegyűjtése, tehát nemzetség-történeti jellegű volt. Ennek kerete pedig a Mohács utáni keleti királyság, illetve az Erdélyi Fejedelemség volt.

Hasonló gondjaink vannak a szépen kivitelezett, mellékelt címlappal is, bár ennek értékelése elsősorban művészettörténészek és heraldikusok dolga. De a történeti hűség azt kívánta volna, hogy a címlapon a Szapolyaiak, az erdélyi vajdák, illetve fejedelmek közül kerüljenek ki az ábrázolt személyek.

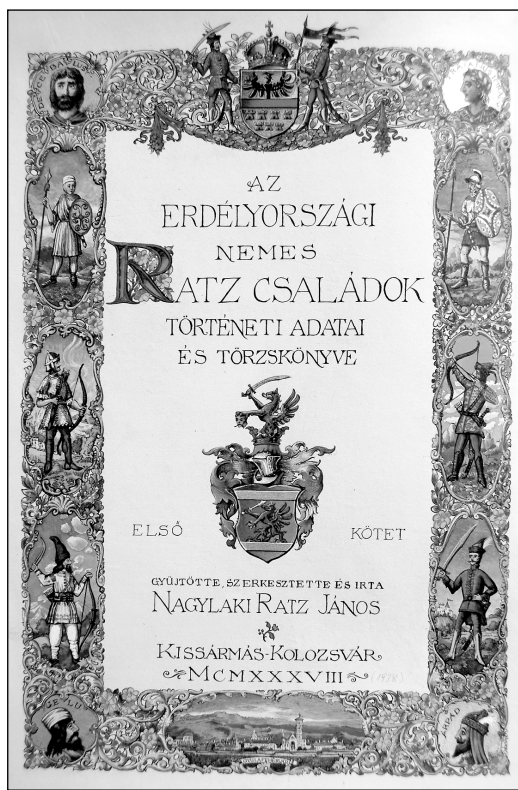
Gondok vannak az adatok hitelességével is. Rátz igen zavaros fogalmazása szerint „A tövisi Rátz család számára az első festett címet Rudolf császártól, Bécs (Báthory Kristóf erdélyi fejedelem Gyulafehérvár) 1578. június hó 25-én

adományozta, tövisi,¹¹ majd később piski(?) előnévvel.”¹² Az Erdélyi Múzeum-Egyesület fiatal kutatóinak köszönhetően, akik kiadták az erdélyi fejedelmek, többek között Báthory Kristóf királyi könyveit is, leellenőrizhettük a közölt adat hitelességét, de a kiadványban nem találtunk a Rátz János által idézett oklevélre. Azonban a címeradományozást nem igazolja Illéssy és Pettkó régebbi kiadványa sem.¹³ A hivatkozott oklevelek és történeti adatok szigorú kritikai vizsgálata mellett, feltétlenül tisztázni kell a kézirat heraldikai és kalligrafiai kivitelezésén kívül Sebestyén József más jellegű közreműködését is a munka megalkotásában.

Rátz János művét a Rátz/Rác családok valóságos szent könyvének szánta. November 15-ét, a kézirat befejezésének napját családi ünnepnapnak nyilvánítja, amelyről évenként szentmisén és családi ünnepségen kell megemlékezni. Őrzése a család legidősebb tagjának a feladata, és amennyiben más nevű személyhez kerülne, azt átokkal sújtja, ha nem juttatja vissza a Rátzoknak.¹⁴ Beiktatását a kéziratba azért tartjuk érdekesnek, mert ez a román oklevéltanban ismert elem gyakran szerepel például a havasalföldi oklevelekben, amit az ezekről készült regesztákban a „blestem”, azaz átok szóval jeleztek.

A címeríró és „címeradományozó”

■ A különböző tudományágazatok művelői közül kevésről tudunk, aki olyan közkeletűségnek örvendett volna, mint a heraldikus Sebestyén József, de keveset is övezett olyan dús folklóranagy, mint őt. Ezzel szemben kevés jelentős emberről maradt hátra oly csekély mennyiségű, egész életpályáját felölelő hiteles anyag, mint róla. Ezt bizonyítják közölt életrajzában a fehér foltok is.¹⁵ Úgy véljük, hogy ezt viszont nem tulajdoníthatjuk bohém alkatának, mint ahogy az sem felel meg a valóságnak, hogy halála után özvegye

elégette volna hátrahagyott iratait. Inkább az történhetett, hogy hagyatékának jó része a történeti források legnagyobb kártevőinek, a hagyatékokra vadászó sakáloknak martalékává vált. Ezek az egy-egy hagyaték egységét megbontva kufárkodnak az anyaggal, és olyan felelőtlen „gyűjtőknek” adják el „szerzeményeiket”, akik kivonják azokat a kutatási vérkeringésből, nem gondoskodva arról, hogy az anyag közgyűjteménybe kerüljön. Az Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága állományában jelent meg újabban egy nyilván csonka Sebestyén József rendezetlen gyűjtemény.¹⁶ Kérésemre, hogy egy levéltáros nézze át az anyagot, és tájékoztassanak arról, hogy van-e abban Sebestyén József tanulmányaira, szolgálati viszonyaira, katonáskodására, Nagy-Románia címerének megalakítására, illetve magas kitüntetésére vonatkozó irat vagy adat, az írásbeli válasz sajnos nemleges volt. Viszont a válaszlevélben tájékoztattak arról, hogy a gyűjtemény anyaga Sebestyén József festői és heraldikai tevékenységére vonatkozik, de tartalmaz két fiát illetően is anyakönyvi és iskoláztatási iratokat, valamint saját és felesége, Gyenge Ilona levelei is megtalálhatók benne.¹⁷

A következőkben nem tekintjük feladatunknak Sebestyén József életrajzát közölni. Annak megírása a jövő feladata, amelynek során az egyik legnehezebb művelet a való életpálya és az azt behálózó folklór szétválasztása és szakszerű vizsgálata. E helyen a rendelkezésünkre álló források felhasználásával és az idézett lexikonban közöltek alapján csupán vázolni szeretnénk a Rátz-féle kézirat kivitelezőjének pályáját és sajátos alkatát. Egyes beszélgetések során többször szóba került a két kortárs és barát: Kelemen Lajos és Sebestyén József összehasonlítása, valamint pályájuk párhuzamos megítélése. Véleményem változatlanul az, hogy a két pálya közt nincs hasonlóság. Kelemen Lajos az az önmagával és másokkal szemben is szigorú ítéletű, vérbeli kutató volt, aki a hitelességet tekintette a legfőbb mércének és értéknek. A dolgokat könnyedebben szemlélő Sebestyén József számára a szépség volt az érték. Jelen voltam, amikor Pataki József egy töredezett gyűrűpecsét lenyomatának a rajzolatát kívánta megfejteni. A teremben tartózkodó Sebestyén József Pataki asztalához lépett, és elkérte a vizsgált iratot. Kis idő elteltével a heraldikus visszájött, a gyűrűpecsét rekonstruált rajzolatával. Pataki József kérdésére, hogy Józsi bácsi, ez az a pecsét? a válasz ez volt: hát nem szép? Szemléletében a képzőművész értékítélete dominált, a szép jelentett számára értéket.

Sebestyén József a háromszéki köpeci származású ármális nemes Sebestyén család sarjaként¹⁸ az egykori Doboka vármegyei, sóaknáiról ismert Szék mezővárosban született 1878. november 12-én, ahol ugyanazon év december 7-én a református lelkipásztor megkeresztelte. Édesapja, Sebestyén József a helységben volt állami tanító, édesanyja Ballai N. Berta.¹⁹ A keresztelési anyakönyvbe bejegyzett nevén kívül a népszerű heraldikust Erdély-szerte Sebestyén Józsiként, Józsiként, Józsi bácsiként, a Bágyuj-féle „túlélési” munkatelepen Köpeci úrként emlegették, a két háború közti évektől írásait Keöpeczi Sebestyén József névvel jelentette meg, az egyébként szigorú Kelemen Lajos pedig derűs megértéssel Józsi, „az utolsó erdélyi címeradományozó” jelzővel aposztrofálta.

Nincs adatunk arra vonatkozólag, mi indokolta azt, hogy középiskolai tanulmányait Besztercén folytassa. Itt végzett, és módja volt ugyannyira elsajátítani a német nyelvet, hogy utóbb publikált is németül. Az idézett lexikon adatai szerint tanulmányait a budapesti Mintarajziskolában folytatta, ahol festészetet tanult, majd sok képzőművész kortársához hasonlóan megfordult Párizsban és Münchenben is. Nem találtunk adatokat arra vonatkozóan, hogy valamelyik egyetemen segédtudományokat, ezen belül heraldikát hallgatott volna. Hazatérte után Besztercén festéssel foglalkozott, és vívőleckéket adott. Viszont Magyarország 1902. évi tiszti cím- és névtárában az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) Beszterce-Naszód vármegyei választmányában a történelmi nevet viselő családok tagjai mellett a jegyzői tisztet Sebestyén József tölti be, akiben heraldikusunkat véljük felfedezni. Talán nem tévedünk, hogy valamikor ez idő tájban alakul ki a festőművész nemesekkel, címeikkel, címerekkel telített saját ábrándvilága. 1903-ban már Kolozsváron

találjuk, ahol Sándor Imrével megindítja, kiadja és 1910-ig szerkesztőtársaként kőröspataki és köpeczi Sebestyén József néven szerkeszti a *Genealógiai Füzetek* című folyóiratot. Viszont az abban megjelenő írásait Sebestén József névvel közli. Nincs rá adatunk, de feltételezzük, hogy valamelyik kolozsvári intézménnyel szolgálati viszonyban is állott. Esetleg az Egyetemi Könyvtárral. Ezt a feltételezésünket arra alapozzuk, hogy szakmai barátai az Egyetemi Könyvtárral szerves kapcsolatban álló Erdélyi Múzeum-Egyesület munkatársai közül kerültek ki. Ezt megerősíteni látszik, hogy a bécsi döntést követően az Egyetemi Könyvtárba nevezik ki könyvtártszisztnak, ami megfelelt annak a magyar állam által alkalmazott gyakorlatnak, amely szerint, ha valakinek a hatalomváltás következtében megszűnt egy intézménynél a szolgálati viszonya, azt 1940 után olyan rangban helyezték vissza, ami a 22 évi megszakítatlan szolgálata szerint megillette volna. Azt, hogy Sebestyén József már a hatalomváltás előtt állásban volt valahol, megerősíti a Sebestyén-folklór egy története is. Az, hogy miután friss házasként „előkelő” feleségével lakásuk drága bútorokkal való berendezésével volt elfoglalva, valamilyen ügyben az altisztet küldték a lakására. Az visszatérve, megrökönyödve jelentette, hogy Sebestyén úrék az üres szobában szalmára (más változat szerint szénára) vetették fekvőhelyüket. 1916-ban Budapesten találjuk, ahol gróf Bánffy Miklós oldalán részt vesz IV. Károly koronázási ceremóniája művészi keretének megtervezésében. Józsi bácsi mindig színes részletezéssel számolt be környezetének arról, hogy milyen szigorú előírások betartásával tekinthették meg bizonyos távolságból, főúri koronaőrök és a koronaórság szolgálatos tagjainak jelenlétében, a magyar koronát, miután engedélyezték annak a heraldikus általi lerajzolását. Háború alatti katonáskodásáról nincs adatunk, de annál többet tudunk, bő folklórannyal övezve, részvételéről a Székely Hadosztályban. Ennek kötelékéből esik román hadifogságba, és kerül hadifogolyként a brassói Fellegvárba. A fellegvári rabság több történettel gazdagította a Sebestyén-mondakört. Az egyik arról szól, hogy heraldikusunkat halálra ítélték, de a kivégzés megghiúsult, mert nem tudtak méretének megfelelő magas bitófát ácsolni. A másik az egykori kegyelmezési joggyakorlatra emlékeztet, amely szerint a halálra ítélt férjül kéri egy fehérszép, kegyelemben részesül.²⁰ Rabunk esetében a történet úgy szól, hogy a család csak azzal a feltétellel volt hajlandó kiváltani Sebestyén Józsefet a fogságból, ha házasságot köt a család által, Józsi bácsi megkérdezése nélkül kiválasztott hajadonnal. Nem tudjuk megállapítani, mi a valóságmagva ezeknek a történeteknek, de tény az, hogy rövidesen Bukarestbe viszik, hogy alkossa meg Nagy-Románia címerét. Feladata teljesítése után magas állami kitüntetésben részesült. A királyi udvarban eltöltött napok élményeit színes elbeszélésekben elevenítette fel környezetében. Ezekben helyet kaptak gálans történetei udvarhölgyekről és a szépnem más udvari szereplőiről, a román királynak egy, a plevnai harcokban használt ágyú anyagából készült koronájáról, amit egy kalapdobozban vitettek egy udvari emberrel a fényképészhez, hogy felvételt készítsen a királyság szimbólumáról, no meg kihallgatásáról I. Ferdinánd királynál, aki – Józsi bácsi elbeszélése szerint – kihúzott egy fiókot, amelyben kitüntetések voltak, és megkérdezte a heraldikust, melyikkel jutalmazza meg az ország címerének elkészítéséért. Az valószínű, hogy a király kihallgatáson fogadta a művész-heraldikust, és németül elbeszélgetett vele, de a fiókból adott kitüntetés igen népmesei ihletésű. Ugyanis Romániában a királyság idején, az érdemrendek, kitüntetések adományozásának eljárása a mindenkori belügyminiszter hatáskörébe tartozott, aki az érdemrendek kancellárjaként járt el kitüntetési ügyekben. A román törvényhozás 1921-ben törvényt hozott Nagy-Románia címeréről, ami a hivatalos lapban *Lege pentru fixarea stemei Regatului României întregite cu țările surori unite*²¹ formájában jelent meg. Sebestyén József kitüntetése is feltehetően a hivatalos lap ugyanabban az évfolyamában került közlésre. A következő években az eddig ismertek szerint Köpecen telepedett le. Itt a helybeli református templom művészeti kiképzését végzi, címereket fest, és részt vesz különböző restaurálási munkálatokon is. Mivel a köpeczi templomban festői munkáját nem megfelelően kezelték, művészi önérzetében sértve, de

esetleg más okokból is, kitér ősei hitéből. Ezt a széki lelkipásztor érezhető ingerültséggel így jegyzi be az eklézsia keresztelési anyakönyvébe: „1938. február 1-én pápista lett.”²² Viszont ezekben az években sem szűnik meg kapcsolata Kolozsvárral, és feltehetően többször is a városban tartózkodik. Továbbra is az Erdélyi Múzeum-Egyesület munkatársi köréhez tartozik, az Egyesület kiadványában, az Erdélyi Tudományos Füzetekben jelennek meg írásai is, Keöpeczi Sebestyén József névvel.²³ Mivel nincs rá adatunk, hogy heraldikusunk megszerezte volna a nemesi előnév és címer használatáról a belügyminiszteri bizonylatot, úgy véljük, a Keöpeczi Sebestyén József nevet írói névnek kell tekintenünk. Ezt használója eredeti módon a családi ármális-levéliben 17. századi írásmód szerint Keöpecznek írt származási helye nevéből képezte. Kolozsvári tartózkodása mellett szól együttműködése Rátz Jánossal, a többször említett kézirat, a „gesta” kivitelezésében, aminek zárósorait 1938. november 15-ével keltezték.

Itt lezárjuk a „gestának” és szereplőinek kishistóriáját. A heraldikus további, eseményekben gazdag életpályája – az egyetemi könyvtártiszté, aki az Erdélyi Múzeum-Egyesület szervezésében 1944 késő őszén részt vett a szétdőlt vidéki családi levéltárak megmentésében, aki *Kolozsvár címere* tanulmányában eredeti, fantáziadús értelmezője „az emberemlékezet óta” használt kolozsvári pecsétnek, aki a Bágyuj-féle, magas képzettségű kutasítottoknak kenyeret adó „túlélési” munkatelep művészeti tanácsadója, és aki Bágyuj néninek „megtalálta” a családi címerét – más kishistóriára tartozik, de még inkább Sebestyén József megíratlan életpályájának szakszerűen értékelt pályatörténetére.

■ JEGYZETEK

1. Az Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (Arhivele Naționale Direcția județeană Cluj) – a továbbiakban KmOL – Szerzemények és oklevelek (Achiziții și documente) 60. sz. (A továbbiakban: Kézirat)
2. Kézirat 9–10.
3. L. Dáné Veronka: „Az önagsága széki így deliberála”. Torda vármegye fejedelemség kori bírósági gyakorlata. Kvár, 2006. passim. – Uő. Mezővárosi polgárból vármegyei előkelő. Mészáros Péter Fehér vármegyei alispán karrierje. In: Papp Klára – Püski Levente (szerk.): Arisztokrata életpályák és életviszonyok. Debrecen, 2009. 41–46.
4. Kézirat 35–39, 53–54.
5. Lásd Rettegi György: Emlékezetre méltó dolgok 1718–1784. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. Buk., 1970.
6. Lásd Gerő József (szerk.): A királyi könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke. Bp., 1940.
7. Dárday Sándor: Közigazgatási törvénytár. Bp., 1903. I. 424–425; VIII. 1156–1157; IX. 377, 386.
8. A születésére vonatkozó pontos adatokat nem ismerjük, mert az illetékes marosvásárhelyi Levéltárban nincs meg a kissármási görög katolikus keresztelési anyakönyv. A tájékoztatást Pál-Antal Sándor levéltáros barátomnak köszönöm.
9. KmOL Egyházi anyakönyvek gyűjteménye (Colecția matricolelor parohiale de stare civilă). 71/99. A kolozsvári római katolikus plébánia esketési anyakönyve az 1915. évre. A gyűjtemény rövidítése a továbbiakban: Egyházi anyakönyvek.
10. Ioan Rațiu (Rátz): Arta și tehnica. Ceasornicarilor, giuvaergilor, țintuitorilor, gravorilor și opticienilor. Cluj, 1938.
11. A következő három szót a sor fölé toldották be.
12. Kézirat 14.
13. Vö. Fejér Tamás, Rác Etelka, Szász Anikó (szerk.): Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. I. 1569–1602. Erdélyi Történelmi Adatok. VII/3. Kvár, 2005; Illéssy János és Pettkó Tibor (szerk.): A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, cím, címer, előnév és honosság adományozásoknak. 1527–1807. Bp., 1895.
14. Kézirat 14.
15. Lásd Dávid Gyula: (szerk.): Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. III. Buk., 1995. 241–242.
16. KmOL Colecția Sebestyén József. 1913–1947. 0,76 fm. Köszönöm Sas Péternek, hogy az interneten megjelent tájékoztatásra felhívta figyelmemet.
17. KmOL 61354/ 19. 07. 2010. sz. Ez úton köszönöm a Levéltár vezetőjének, dr. Ioan Drăgannak és munkatársainak segítőkészségüket és hozzájárulásukat munkám megírásához.
18. Pálmay József: Háromszék vármegye nemes családjai. II. Sepsiszentgyörgy, 1901. 381.; Kempelen Béla: Magyar nemes családok. IX. Bp., 1915. 305.
19. Egyházi anyakönyvek 211/9. sz. A széki református eklézsia keresztelési anyakönyve 1878. évi 77. folyószám.
20. Vö. Kiss András: Források és értelmezések. Buk., 1994. 30–38.
21. Monitorul Oficial 1921. 92. 1921. július 24.
22. Lásd a 18. Sz. jegyzetet.
23. Monoki István: Magyar könyvtermelés Romániában (1910–1940). I. Kvár – Bp., 1997. 400.